

ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА БЕЗ НЕБЕ***ВАНДА СМОХОВСКА-ПЕТРОВА**

Дъщеричката ми Алинка веднъж ми бе казала:

— С Владко винаги сме знаели, че за теб сме най-важните. Ние, а не работата ти.

Това е истина. Децата ми винаги бяха за мене най-важното, но работата, особено откакто бях започнала да работя в Института за литература (при Българската академия за науките) стана за мен нещо тъй необходимо като храната. Обичах учителската професия, но творческият труд в областта на литературознанието се оказа моя стихия. На колко малко хора на земята е дадено щастието да вършат работа, която обичат най-много! На мен то бе подарено, въпреки че не съм сигурна дали върших това, което обичам, най-добре. Във всеки случай, правех го, колкото можех, най-съвестно.

В Института за литература започнах да работя, след като издържах конкурсен изпит, в края на 1960 г. Наш директор беше проф. Георги Цанев, известен още отпреди войната литературовед и критик, свързан с комунистическата партия още преди тя да започне да властва. По това време Институтът ни се намирал на улица „Витошка“. Това беше много скромно помещение, състоящо се от няколко стаи и не много голям хол, където се събирахме за нашите заседания и конференции. Но беше някак уютно, защото все още не бяхме много. Моята секция носеше помпозното наименование „Секция за славянски и западноевропейски литератури“. В действителност обаче по това време имахме специалисти само по югославска, чешка, полска и немска литература. Едва по-късно се появиха сътрудници — специалисти по английска, американска, италианска и френска литература. Директорът ни, човек с огромна ерудиция и големи заслуги към българското литературознание, не беше обаче напълно свободен от онзи печат на известна сектантска ограниченост, какъвто по-продължителната принадлежност към комунистическата партия слага върху своите членове. Спомням си, че още в самото начало след постъпването ми в Института един гимназиален учител, възрастен човек, ни донесе изключително интересен и много изчерпателен труд върху композицията на „Божествена комедия“ на Данте. Естествено никой от нас не беше достатъчно компетентен, за да реши до каква степен тази работа е оригинална. В секцията не разполагахме все още

*Из непубликуваната мемоарна книга под заглавие „Ванда в страната на българските чудеса“.

със специалист по италианска литература. Но този човек събуждаше доверие още със самия начин, по който говореше за труда си и поставените в него проблеми. Нямаше никакво съмнение, че всяка подробност в това съчинение е била дълбоко премислена и преживяна. Секцията ни го одобри и единодушно прие, разчитайки, че рецензентът ще бъде специалист от Университета, който ще го оцени по-компетентно. И така, работата беше представена пред Научния съвет, където решаваща дума имаше директорът. И ето — на откритото заседание на съвета, на което присъствах и аз, когато секретарят на секцията ни Боян Ничев докладва, че секцията единодушно оценява труда за „Божествена комедия” като заслужаващ да бъде отпечатан, професор Цанев извика:

— Какво? Данте? Само това ни липсва. За собствените си писатели не сме написали още както трябва, а сега ще се захващаме с творбите на Данте! И дума да не става!

Съдбата на труда на целия живот на един скромнен български учител беше решена. Дали директорът се бе уплашил, че това е съчинение за Божествена комедия? Не зная. Може би. Думата „Бог” беше по това време слово, което не се произнасяше. А когато трябваше да го напишем, беше задължително да се пише с малка буква. И досега си спомням как веднъж ме покани Петър Динев (тогава вече професор) в кабинета си, където вече очакваше и професор Леков, и ме попитаха как да се разбира стихотворението на Словацки „На майка ми”. Не би ли могло то да бъде интерпретирано така, че полският поет е готов и Бога да напусне заради майка си. Колко много искаха и двамата такава интерпретация да се окаже възможна. Отговорих категорично и с известна ирония, че няма никакво съмнение в това, че Словацки е искал да каже само едно: никога не би напуснал майка си, ако Бог не му беше отредил да служи далеч от нея, а Божията воля е била за поета най-важната. На нея е подчинил дори и дълбоката си обич към майката. И двамата професори бяха много разочаровани.

По отношение на сътрудниците професор Цанев изпитваше някакво недоверие. Когато се върнах от командировка в Краков и му съобщих, че в музея на Адам Черториски съм намерила много интересни материали, отнасящи се до Неофит Бозвели и други български възрожденски дейци, той ми каза:

— Всички така говорите, че сте намерили нещо много важно, а след това се оказва, че само сте си губили времето.

Не отговорих нищо. Моята работа — си помислих — ще го убеди, че не е прав. Но се почувствах засегната.

С професор Цанев имавме всъщност недоразумения още когато бях студентка. Тъй като следвах славянска филология, посещавах и неговите лекции по българска литература, впрочем много интересни. На един от ръководените от него семинари ми хрумна да направя сравнение между двама революционни поети — Христо Радевски и Никола Вапцаров. Направих това в доста обширно, подготвено в къщи изказване. В центъра на съпоставката ми бяха две стихотворения — „Вяра” на Вапцаров и стихотворението на Радевски за младежа бунтар, който стреля срещу окачената на

стената икона. Представих Вапцаров като певец на нов живот, певец, който иска да изгражда този живот от любов към живота, и Радевски като поет, у когото доминира омразата и желанието да бъде унищожено всичко, което му изглежда остаряло и ненужно. Завърших с думите на Вапцаров: още не е открито оръжие, което да може да убие вярата. Изказването ми много разсърди професора. Той добре разбра, че това беше защита не на Вапцаровата вяра, а на вярата в Бога. Освен това Христо Радевски, който впрочем като човек вече в напреднала възраст започна да пише много хубави и дълбоки стихове, и то с религиозни нотки, е бил, както по-късно научих, много близък приятел на професор Цанев.

Но с течение на времето, работейки в Института, обикнах професор Цанев, защото той наистина по най-автентичен начин се интересуваше от проблемите на литературата и литературната наука. Той умееше да живее с тях. Без да бъде длъжен да прави това, оставаше с нас в Института след служебните часове, за да четем заедно и да разискваме най-интересните статии от нашата област, излизали в чужбина. Дискутирахме горещо за „Реализъм без брегове“ на Гароди и пред очите ми е все нашият директор, изричащ с велико учудване незабравимите за мен думи:

— Та нали тъкмо така ние някога разбяхме реализма!

Няма никакво съмнение, че концепцията на Гароди му беше по-близка и по-разбираема от мътния „социалистически реализъм“. С каква младежка енергия и ентузиазъм той заключи:

— И така, не е задължително реализмът да бъде с подрязани криле!

Естествено това бяха наши неофициални събрания. На тях оставаха само няколко души и тогава професор Цанев беше „без униформа“.

Когато се събирахме по случай някакъв празник (най-тържествено се празнуваше денят на жената, като че ли компенсация за пренебрежението към жените в ежедневието), Георги Цанев винаги присъстваше. Произнасяше кратко, мъдро и доста сърдечно слово, но след това се чувстваше някак си неловко. Това впрочем се отнасяше до почти всички мои колеги. Българските интелектуалци не умеят да се забавляват. Тежат им титлите. Всъщност те се забавляваха най-добре по време на работа. Събираха се в някой от кабинетите, за да поклокарстват и да си разкажат вицове. Когато веднъж дойдох в моята стая, аз не прекъснах работата си (условия за работа имах само в Института, но не и в къщи) и не бях чула добре какво говорят, един от колегите ми, заливайки се от смях, както и останалите, изведнъж ме попита:

— Защо не се смееш? Не ти ли хареса този виц?

— Не го чух, нали работя.

— Работи, работи, прощаваме ти — и махна снизходително с ръка.

Само веднъж се забавлявахме в Института наистина чудесно. Бях донесла две маски, защото беше новогодишно увеселение. Тези маски (едната представляваща лицето на много ограничена, но с високо самочувствие проста жена, другата — лицето на мъж също не много умен, но жално-тъжен, с увиснали надолу мустаци) като че ли освободиха моите колеги от тяхната вдървеност. Един от тях, Атанас Славов, изтанцува с женската маска

на лицето си толкова необикновен солов танц, че той ни каза за него много повече, отколкото знаехме дотогава за този оригинален човек, и като че ли дори повече, отколкото сам би могъл да ни разкаже. И другите, слагайки маските, започнаха да се забавляват както никога по-рано, когато са разполагали само със собствените си лица. Бях изненадана, но по-късно разбрах, че тъкмо маските позволиха на моите колеги да се държат непринудено, като децата, защото те превърнаха всичко в игра, която им позволи най-сетне да се отпуснат, да станат себе си.

Дълбока симпатия хранех към трима мои колеги, които се отличаваха с изключителна дарба и интелигентност. Първият от тях беше Минко Николов. Млад, красив, строен, той притежаваше дълбок ум, бърз интелектуален рефлекс и рядка езикова култура, но за негово нещастие беше неспособен да се откаже от убеждението си, че всеки има право на свой собствен начин на виждане, правото да бъде личност, различна от другите. Всички в Института знаехме, че когато Минко вземе думата, непременно ще каже нещо умно. Той никога не се обиждаше от критическите забележки за неговите работи. Специалността му беше немска литература. На заседание, на което разглеждахме книгата му за Брехт, изтъкнах в изказването си, че не би трябвало да се подчинява на внушенията на този писател и да смята „добрия човек от Сечуан“ за образ, издържан в психологическо отношение. Героинята на тази пиеса — едно момиче, надарено с толкова доброта, че в крайна сметка не е в състояние да се справи с тези, които се възползват от нейното милосърдие, — не може така отведнъж да се превърне в своята противоположност. Тази метаморфоза би трябвало да третираме като метафора, която разкрива несъмнената истина, че понякога безгранично добрите не могат да се оправят в този свят без помощта на някой лош човек. Минко не само не ми се обиди, но тъкмо обратното, отнесе се с внимание към моята забележка и когато книгата му излезе от печат, ми я подари с хубаво посвещение.

Скоро след това той замина за Германия (мисля, че в Източна). Върна се като че ли променен. Той беше партиен член, но ставаше все по-ясно, че не се побира в тясната мисловна килия, в каквата с все по-голяма настървеност се опитваха да вкарат целия интелектуален живот на България. Тежеше му много и това, че са изисквали от него да „превзпитават“ старите учени, които сами не искаха или не можеха да се нагодят към новата действителност. Все ми е пред очите стеснението, с което правеше (все пак правеше, за да бъде в съгласие с партийната линия) забележки на професор Арнаудов, по това време вече почти деветдесетгодишен. Мнозина от нас забиваха поглед в земята от срам, но Минко обучаваше професора, може би по искане на директора, как да поправи своя труд, за да заприлича поне малко на марксистическо съчинение. По-късно Минко публикува няколко студии, посветени на немската литература и взе живо участие в литературните дискусии, като си позволи много по-свободни изказвания от позволеното тогава. Започнаха да го нападат, водени несъмнено не само от страх, какъвто събуждаше оригиналната му и устремена към независимост мисъл, но също, а може би преди всичко, и от завист, каквата събуждаше този необикновено даровит и умен човек у хората, лишени от талант. Минко не

издържа. Може да са се стоварили върху плещите му и някакви семейни конфликти. Душевните страдания умеят да понасят в България със стоическо спокойствие по-скоро жените, отколкото мъжете. Един ден той си прерязал вените. Загубихме несъмнено най-даровития член на нашия колектив.

Вторият човек от нашия Институт, когото много обичах и ценях заради таланта и честността му, беше Кръстьо Куюмджиев. Той се различаваше много от Минко. Дребен на ръст, той притежаваше изключително артистична природа. Беше роден есеист. За строго научна работа не го биваше, защото преживяваше литературата като лично, много интимно приключение. И не можеше да разбере, че в нашата следвоенна действителност, когато всичко лично и собствено, дори в света на духа, беше преследвано, за творците от този род няма място. Преди да започне да работи при нас, той вече си беше навлякъл неприятности със своите публикации и всъщност той, Тончо Жечев и Здравко Петров бяха и тримата „заточени“ в нашия Институт, за да, както ми обясни веднъж самият Кръстьо, получават пари и да мълчат.

— Плащат ни, за да не пишем — обясни и Тончо, повече с хумор, отколкото с горчивина.

Но Кръстьо не умееше да не пише, защото се беше родил, за да пише. И така, той написа есето си за поезията на Валери Петров. Всички бяхме очаровани. Това беше жива, оригинална работа, защото всичко в тази поезия беше видяно с неговите очи, очите на Кръстьо, които се отличаваха с това свойство, че откриваха неща, които други хора не са в състояние да забележат. На годишното ни отчетно събрание, говорейки за нашата литературоведска продукция, директорът изтъкна с известна нотка на подигравка, че Кръстьо е снесъл само едно яйце.

— Едно, обаче златно — отговори Кръстьо и ние започнахме да му ръкопляскаме и дори самият директор се засмя одобрително.

Но се оказа, че висшето ни идейно ръководство не обича златни яйца. Предпочита всички да бъдат от обикновена кокошка. В Института дойде представител на Централния комитет, свикаха събрание и Кръстьо беше строго порицан. И най-много за първото изречение на есето си: „Не обичам този поет.“ Как можеш да не обичаш поезията, която се печата с благоволенieto на партията? Кръстьо беше провъзгласен за самоволен, вреден интелегент и никой не го защити, въпреки че седмица или две по-рано всички в пълно съгласие му ръкопляскахме. По време на това събрание преживях тежка вътрешна борба. Най-сетне, гледайки смазания Кръстьо, не издържах. Вдигнах ръка и помолих да ми се даде думата.

Говорих, че талантът е нещо рядко, че трябва да го ценим и пазим. Че не би трябвало да се потискат дарованията, защото това е общото ни богатство, и че (и това беше най-голямата ми „грешка“, защото по този начин изложих нашия директор) всички сме били възхитени от това есе, ръкопляскахме на автора, а сега наистина ли вече престана да ни харесва?

След заседанието, срещайки ме в коридора, директорът ми каза с разтреперан глас:

— Заради такива изказвания като твоето ще трябва да си ида.

И действително скоро след това го снеха от поста директор на Института. Навярно са решили, че е прекалено либерален.

А Кръстьо като че ли веднъж завинаги се уплаши. Оттогава престана да пише така, както му диктуваше сърцето и големият му талант. Опитваше се да съчинява научни студии, но в негово изпълнение това бяха псевдонаучни трудове, защото това не беше неговият жанр. От година на година се задущаваше все повече в атмосферата, която нежната му, артистична и честна душа не можеше да понася. Един ден, като видях, че е много потиснат, го попитах:

— Кръстьо, защо си толкова тъжен? Какво ти е?

А той отговори, сочейки чантата, която държеше в ръката си:

— Погледни, тази чанта е кафява, а те ме карат да пиша, че е черна.

Друг път, по време на конференция, посветена на романтизма, той отведнъж, без да поиска думата, каза:

— У поетите на романтизма велико е това, че те имат над главите си небе. А нас ни покриха с похлупак и не можем дори носа си да покажем навън.

Този похлупак той не успя да повдигне. Започна да пие и пиенето стана непосредствената причина за ранната му смърт.

Третият мой любимец поради изключителната му интелигентност беше Лазар Цветков. Той беше специалист по руска литература (за нея съществуваше отделна секция), но знаеше отлично английски и повече се интересуваше от западните литератури. С най-голямо увлечение обаче се занимаваше с творчеството на Кафка, което не увеличаваше симпатиите на властта към него. Веднъж (неофициално) той ни прочете своя извънредно интересен труд за „Процесът”. Вълнуваше го съвременността и нейното отражение в гротеска, пародия, фарс. Не успя да разтвори напълно крилете си, защото при цялата си интелигентност се оказа непредпазлив и наивен. Сприятели се с колега, когото всички подозираха, че „сътрудничи”. Дал му за прочит своя дневник, в който остро критикувал съществуващия режим. Скоро дневникът се озова в милицията, а Лазар — в килия. Лежа в затвора няколко месеца. Най-после го пуснаха и той се върна в Института. Не се и съмнявахме, че цената на това завръщане е било обещанието му за „сътрудничество”. В това беше уверен и новият ни директор, Стойко Божков, който беше вече само наш контролор и пазач. Беше тъкмо по времето на тържественото празнуване на кръгла годишнина на Ленин, продължило няколко седмици, така че дори много издържливите по природа българи затваряха телевизорите си и радиото, за да не чуват повече това име. И така, нашият нов директор, убеден, че Лазар вече служи, му възложи задачата да подготви доклад за Ленин. И Лазар го подготви. Опря се върху материали, почерпани от английски и американски източници. Образът на Ленин — деспота, какъвто го очерта в доклада си, сигурно е смразил кръвта в жилите на директора. Ние, слушателите, се забавлявахме като на театър, гледайки как Божков става ту блед, ту червен и не може да се реши как да постъпи, защото му беше неудобно да прекъсне доклада. Но същевременно в нас

нарастна безпокойство за Лазар, защото на всички ни стана напълно ясно, че той няма да „служи”. Той просто се подигра и на нашето ръководство, и на „специалните служби”. И естествено скоро след това беше махнат от Института. Колективът ни не направи нищо в негова защита. Едва сега, след дълги години, когато най-после падна режимът на Живков, той беше реабилитиран и отново приет в Института. Не го бях виждала повече от година след изхвърлянето му от работа. Но най-неочаквано го срещам на улицата.

— Лазаре, какво правиш? Как си?

— Работя като физически работник. Ожених се и съм много щастлив.

Вярвам, че наистина беше много щастлив, защото истински щастлив може да бъде само онзи, който не е продал съвестта си. Но фактът, че задълго загубихме такъв сътрудник за Института, не беше щастлив.

Неведъж ми е правило впечатление, че българите, които са различни войници (и се гордеят с това) и биват необикновено храбри, когато са въоръжени, във всекидневието не умеят да действат солидарно в защита на един онеправдан или на някакво справедливо дело, но непопулярно и опасно, защото противоречи на общозадължителните възгледи. Едно изненадващо явление беше за мен и това, че този народ, който тъй великолепно умее да се организира при колективен физически труд, в областта на интелектуалното творчество проявява някакъв завистлив егоцентризъм или направо егоизъм, съединен с ненаситна жажда за титли — може би затова, че е бил лишен от тях по време на петвековното си робство. По-възрастен от мен колега, Кръстьо Генов, доброжелателно ме съветваше, когато го информирах какви материали съм намерила в Полша, по никой начин да не казвам за тях на никого, докато не ги издам. Самият той написа книга за романтизма. Тъй като бях винаги внимателна и доброжелателна към него, вероятно бе сметнал, че изпитвам към особата му някаква специална симпатия. Затова когато го помолих, няколко дена преди заседанието, на което щяхме да обсъдим тъкмо неговия труд, да ми го даде за прочит, той ми отговори:

— Добре, но ви моля да не го показвате на никой друг.

Това бе неразбираемо за мен. Четох около два часа и преди да си отида, оставих машинописа при секретаря на Института. На другия ден дойдох по-рано и помолих секретаря да ми даде пак работата на Генов. Той ми я връчи с думите:

— Четете го, но на никого да не го давате. Кръстьо Генов специално телефонира и ме предупреди да го дам само на вас.

— Защо?!

Той повдигна рамене.

Взех дебелата папка със съчинението и седнах да чета. Колкото повече напредвах, толкова по-добре разбирах защо авторът предпочиташе много хора да не го четат. Трудът му беше много слаб. Той навярно е разчитал, че тази неопитна (това ставаше в началото на работата ми в института), но любезна полякия не ще го критикува.

На заседанието, на което трябваше да обсъдим неговото съчинение, още в самото начало помолих да ми дадат думата. Подробно разказах как този труд беше скриван от колегите. Авторът побледня от яд, секретарят

от страх, а директорът (това беше все още професор Цанев) отложи заседанието, за да могат всички да се запознаят с творбата на Генов. Две седмици по-късно остро разкритикувахме това „дело“, но въпреки това то излезе като книга, защото имало хора извън Института, които покровителстваха автора. Нещо повече. Замаян от успеха си, Генов малко разшири работата си, и я представи като докторска дисертация. И — о, чудо! — един от рецензентите ѝ беше професор Арнаудов и рецензията му беше положителна... На заседанието, посветено на въпросната дисертация, разкритикувахме безмилостно този социологично-агитационен „наръчник“. Тогава проф. Арнаудов стана и каза:

— Разбира се, че работата не струва. Господин Генов знае за романтизма по-малко, отколкото преди войната знаеше един добър ученик от горните класове на гимназията. Но господин Генов дойде при мен, плака, каза, че неговите деца и внуци и въобще всички очакват той да стане доктор и че за него ще бъде непоносим удар, ако не стане. Защо да не му направя това удоволствие? Аз не само него, аз всички ще ви направя и доктори, и доценти, и професори, щом толкова много желаете това.

Настъпи гробно мълчание. Този предвоенен професор, истински учен, удари на целия Институт болезнен плесник. Заслужено. Но и професорът не беше без вина. Не трябваше да оказва този вид милосърдие или поточно казано, презрително съжаление, защото такава съжаление не е от полза за ничие морално здраве.

Положението ми в Института ставаше с течение на времето все по-трудно. Не само затова, че не можех да отвикна да говоря това, което мисля. Самият характер на материалите, които намерих в Полша, засягащи литературните и общокултурни българо-полски връзки (естествено върху определен политически фон) ми докарваше много неприятности. Когато написах книгата си за Бозвели въз основа на документите от Музея на Черториски в Краков (а колко още неразработен материал има там!), на заседанието, свикано за обсъждането на моя труд, един от всеобщо уважаваните професори рече, че откритите от мен документи трябва „да се затворят в чекмеджето“ и повече да не се занимаваме с тях, защото, първо — накарняват традиционната обич и привързаност на българите към Русия, и второ — представят в отрицателна светлина някои дейци на българското възраждане, защото разкриват факта, че те са търсили помощта на Портата (при застъпничеството на Чайковски-Садък паша). Естествено материалите ми бяха в пълно противоречие с общоприетия бяло-черен шаблон: от едната страна — турчин поробител, от другата — българин с пушка в ръка, очакващ помощ от „Ивана“, тоест от Русия. Всяка обща българо-турска акция не се побираше в този шаблон и се смяташе за предателство, въпреки че в случая помощта на турското правителство бе използвана от възрожденските дейци в борбата им срещу най-опасното тогава погърчване на Българската църква и на българския народ и в действителност това е представлявало един мъдър и спасителен за народа политически ход. Не, тогавашните ни професори не бяха богове. Не само не замълчаваха пред фактите, но тъкмо обратното — заповядваха на фактите да замълчат, когато те противоречаха на а priori приетите идейни постановки,

за доброто на всички! Обсъждането, което протече бурно, защото аз отговарях остро, приключи с решението на Божков да се съберем отново на заседание, на което той (за да снее отговорността от себе си) ще покани историк, професор Николай Тодоров. И той да реши дали намерените от мен документи могат да видят бял свят, или не.

И той реши. Говори с такъв възторг за моите „открития“, така убедително обоснова нуждата от публикуване на тъкмо такива материали, че въпросът бе окончателно решен. Въпреки всичко аз оставах да си бъда онзи трън в директорските очи, който тровеше благото му спокойствие. Когато след написването на книгата за Бозвели му съобщих, че искам следващият ми труд да бъде едно сравнение между „История славянобългарска“ на Паисий и „Книги на народа и полското пилигримство“ от Мицкевич, защото това са две народни Евангелия, той ме погледна с ужас:

— Евангелия? Какви Евангелия? Аз не мога да съобщя такова заглавие на планова работа!

— Тогава нека бъде „Две книги на народа“, вместо „Две народни Евангелия“.

Той се успокои. Но не напълно. Не беше сигурен какво ще измисля в тази моя нова работа.

Напразно му предлагаме да организираме научна информация в нашия Институт. Тя трябваше да изглежда по следния начин: всеки сътрудник, който следеше литературния печат и новите издания на книги от нашата област на езика, който владееше, да подготвя малък доклад и тези доклади да бъдат представяни пред всички на всеки две седмици. По този начин щяхме да бъдем отлично информирани какво става в литературния живот по света. Напразно. Този човек третираше всичко формално. Когато обсъждахме подготвените вече за печат томове на академичната История на българската литература (колективен труд) и доста остро разкритикувахме някои глави, той се постара да намали до минимум времето за дискусии, за да си няма неприяности с влиятелните автори. Обвиних го за това на годишното ни отчетно събрание, а тъй като в същото изказване говорих с възхищение за Минко Николов (тогава още жив) поради изключително мъдрото му отношение към критиката, Божков в отговор остроумно забеляза:

— И така, в нашия Институт според другарката Смоховска има двама герои — положителен, и това е Минко, и отрицателен — това съм аз.

Не отрекох това. Не му беше леко с мен. Дори веднъж, като срещнал на улицата съпруга ми, му се оплакал от мен. Но и на нас не ни беше леко с него.

Едва когато дойде третият директор, подкрепен от стремящата се към известна либерализация Людмила Живкова, Тончо Жечев, настъпиха по-добри времена.

— Ванда винаги ще намира в Полша — каза той категорично на едно от нашите събрания — материали, насочени срещу царска Русия, и ние не можем да ѝ се сърдим за това или да я обвиняваме.

Той дори посмя да напише две рецензии, и го положителни, за моите

книги (за Бозвели и за Чайковски), за които преди това страховито се мълчеше.

Много обикнах Тончо от деня, в който ни заповядаха да останем в Института след работно време на ad hoc организирано събрание, чиято единствена точка беше приемането на декларация, порицаваща чехите и Дубчек за техния опит за обновление. Казах на колегите си, че няма да остана на това събрание, и си тръгнах. На входа срещнах Тончо. По това време наш директор беше все още Божков.

— Тончо, не отивай в института, защото ще има събрание, порицаващо чехите.

— Аз няма да гласувам — каза той решително и влезе в Института. На другия ден научих, че е присъствал на събранието само до момената на гласуването. Когато то започнало, отведъж станал и заявил на директора:

— Трябва незабавно да изляза, че ще закъснея.

Станал и излязъл, без да гласува. Той е рискувал много повече от мен, защото беше член на партията.

При „управлението“ на Тончо животът в Института започна пак да придобива черти на институтски научен живот. Под умелото ръководство на Йордан Василев списанието ни „Литературна мисъл“ започна да помества редовно подготвяните от нас прегледи на чуждестранния литературен печат. По този начин реализирахме предишните си проекти. Чешката българистка Дана Хронкова ми довери веднъж, че у тях след жестокото погушаване на Пражката пролет, когато всяка свободна мисъл е била отново замразена, тези прегледи били четени с голям интерес и особено информацията за полската литературна преса, която тогава вече поместваше обширни статии за най-интересните литературни явления на Запад. И така, прегледите ни бяха едно малко прозорче в стената, отграждаща ни от „другия свят“.

На Тончо Жечев дължим спасяването на още един забележителен талант в нашия институт — на Климентина Иванова. Тя работеше (и работи) в областта на средновековната българска литература. Най-неочаквано бяхме изненадани от новината, че мъжът ѝ е избягал на Запад. Разказвах, че при обиска са намерени някакви ззабранени книги (вероятно и Солженицин). Скоро след това Климентина беше арестувана. Но дори и в затвора е успяла да намери нещо за четене. Когато надзирателят я намерил задълбочена в четене, казал ѝ, както сама по-късно ни разказа:

— Пак четеш? А нали те погубиха книгите!

След излизането от затвора Климентина беше заточена в Белене, но за щастие не в самия лагер, а в селото. Тя и там не престана да работи. Пращахме ѝ, естествено скрито и чрез разни хора (акцията организира нашата колежка Лили Грашева), пари, понякога книги, от които се нуждаеше и за които ни молеше в писма, също изпращани по конспиративен начин. След известно време тя ни съобщи, че от финансова помощ вече няма нужда. Подготвяше децата на местните селяни за матура, а дори и за приемните университетски изпити и си спечели такава признателност и уважение, че се разделяха по-късно с нея с истинско съжаление. Тончо, като наш директор, вдигна на крак всички, които можеха в този случай да помогнат (значи-

телна бе помощта и на проф. Лихачов от Съветския съюз, също медиевист) и най-сетне постигна това, че Климентина не само се завърна в София, но дори ѝ разрешиха да продължи да работи в Института, където и до днес отбелязва научни успехи, резултат както от дарбите и трудолюбието ѝ, така и от нейната издържливост и смелост.

Но „управлението“ на Тончо не трая дълго. Замести го човек, който нямаше нищо общо с Института и беше абсолютно незаинтересован от неговия вътрешен живот. Понастоящем е избран нов директор (по време на този избор бях вече пенсионирана), който за щастие обича небето. Дали похлупакът е вече напълно премахнат, не зная. Не са малко онези, които предпочитат да живеят в мрак. Но Институтът много се разрасна, има ново, обширно помещение и несъмнено сред новите сътрудници има и хора, даровити като Минко или Кръстьо. Вярвам, че в новите условия те ще могат вече да работят „под открито небе“.